

Аблабекова Ж.К.

КЛАССТАН ТЫШКАРКЫ ИШТЕРДЕ ЭКОЛОГИЯЛЫК ТҮШҮНҮКТӨРДҮ КАЛЫПТАНДЫРУУНУН КЭЭ БИР ЖОЛДОРУ

Аблабекова Ж.К.

НЕКОТОРЫЕ ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПОНЯТИЙ ВО ВНЕКЛАССНОЙ РАБОТЕ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Класстан тышкаркы иш мугалим менен жамааттын окуучуларга болгон уюштурулган жана бир максатка багытталган таасирин узартууга шарт түзөт, окуучуларды сабактан тышкаркы убактысын, бош мезгилдин билгичтик менен пайдаланып, аны пайдалуу кеңештери менен толтурат, табиятты мындан да терең үйрөнүү мүмкүнчүлүгүн жана таанып билүү зарылчылыгын канааттандырат.

Класстан тышкаркы иштин жекече иштөө түрлөрү.

Оболу мугалим табият таанууга өзгөчө кызыккан окуучуларга жекече тапшырма берет. Бул класстагы жана мектептин тамаркасындагы (участкасындагы) өсүмдүк-төрдү багып өстүрүү, жаратылыш бурчундагы же үйдөгү багышкан жаныбарларга камкордук көрүү боюнча тапшырмалар болот.

Мугалим окуучуларын чоң адабияттын астанасын аста-аста аттатып, анын ажайып дүйнөсүнө баш бактырышы керек. Ал үчүн табият таануу боюнча жазылган көлөмдүү эмес аңгемелерди окуудан баштоо керек. Андай ажайып көрүнүштөрдү Т.Сыдыкбеков, Ш.Бейшеналиев, Ж.Боконбаев, К.Эсенкожоев, Т.Токтосунов, Д.Сулайманов, М.Түлөгабылов, Р.Шүкүрбеков жана башка жазуучулардын чыгармаларынан тапса болот, Класста системалуу түрдө толукталып турган класстан тышкаркы окуу боюнча табият таануу китептеринин тизмесин илип коюу керек.

Жекече тапшырмалардын натыйжалуулугу окуучулардын ал же бул ишти өткөрүүнүн зарылчылыгын сезгенине, аны соңуна чыгарууга акышын иштеткенине жана өз алдынча кайсыл бир жыйынтыктарды чыгара алганына байланыштуу болот.

Класстан тышкаркы иштин тайпалык түрлөрү.

Класстан тышкаркы иштин тайпалык түрлөрүнүн ичинен негизги уюштуруучу түрү болуп ийримдер эсептелет. Жаратылышты сүйүүчүлөрдүн ийриминин негизги максаты - табият таануу илимин жана үйрөнүүнү тереңдетүү жана кенейтүү, изилдөө ишинин элементардык машыгуусун иштеп чыгуу, экологиялык тарбия берүү, коомдук пайдалуу эмгекте кол кабыш кышуу болуп эсептелет [4,191]

Ийримдин мүчөлөрү айына 2-3 жолудан кем эмес жыйылышы керек. Отурумда айрым жалпы темалар боюнча билдирүү жасаса болот, мисалга: "Күздөгү өсүмдүктөр", "Жаныбарларды кышка даярдоо", "Кардын алдындагы турмуш", "Канаттуулар кайда учуп кетишет?", "Көлмөдөгү турмуш", "Табиятты коргоо" ж.б.

Бул билдирүүлөргө ийримдин мүчөлөрү өздөрүнүн байкоолорун, тажрыйбаларын кошушат, окулган адабият, көргөн илимий-популярдуу кино фильмдер,

көгүлтүр экравдандын көрсөтүүлөрү тууралуу айтып беришет, (мисалга, "Балдарга айбанатчалар тууралуу", "Жаныбарлар дүйнөсүндө").

Жылдын соңунда ийримдин мүчөлөрү өздөрүнүн иштеринин көргөзмөсүн көрсөтүшсө болот. Мисалга: "Токойдон чыгуу", "Токой бюллетени" фотомонтаждар, "Байкоонун күндөлүгү" тематикалык альбому, табигый материалдан жасалган нерселер)

Иштеги багыттар бир нече болушу ыктымал: өсүмдүк жана жаныбарлар дүйнөсүндөгү сезондук өзгөртүүлөр, өсүмдүк жана жаныбарлар дүйнөсүнүн жыл мезгили боюнча өзгөрүүсү, жана башкалар.

Ар бир конкреттүү учурда жергиликтүү жагдайды сөзсүз эсепке алуу керек.

Экскурсия, байкоолор, тажрыйбалар, практикалык ишти аткаруу, аңгеме – дүкөн куруу, илимий-популярдуу кинофильмдерди көрүү, китептин үзүндүлөрүнөн окуу, аларды ийримдин ишинде тема боюнча талкуулоо, деген сыяктуу ар кыл мүнөздө болушу мүмкүн. Акыркы мезгилде ийримдердин сабагын кызыктуу жана мазмундуу өткөрүүгө шарт түзгөн, материалдарды көрсөтмөлүү жана кол жеткис кышган техникалык каражаттар кеңири пайдаланылып жатат.

3-класста мүчөлөрү негизги көңүлүн өзүнүн жергесине бурган табият таануу ийримин уюштурса болот. Табият таануу ийриминде окуучулар "Жергебиздеги жырткычтар", "Биздин токойзар менен талаазардагы канаттуулар", "Дары өсүмдүктөр", "Жергебиздеги өндүрүш ишканалары", "Жаратылышты коргоо" ж.б. темаларды иштеп чыкса болот. Башкысы, ийримдин мүчөлөрү сөз менен гака эмес, иш жүзүндө жаратылышты коргоосун жана сүйүүсүн далилдештери зарыл. Балдар өздөрүнүн көчөсүнүн, короосунун жашыл өсүмдүк, бак-дарактарын шептикке алуусу зарыш, айыл-кыштактарды, шаарларды, жашылдандырууда активдүү кол кабып кылуулары керек, кыш мезгилинде жаныбарларды коргоп аларга жем берип туруусу да шарт.

Класстан тышкаркы иштин массалык түрлөрү,

Мектеп окуучуларын бүткүл жамаатын иш чараларга катышууга шарт түзүп берген класстаи тышкаркы иштин массалык түрлөрү эбегейсиз чоң мааниге эгедер. Ушундай түрлөрдүн бири болуп табият таануу экскурсиясы эсептелет.

Жүрүштөр менен экскурсиялардын материалдарынын негизинде бир катар стенддерди бүтүргөн түргө келтирип койсо болот[1,46]

Мисалга, "Токойлорубуздун канаттуулары", "Сейрек кездешүүчү жаныбарлар жана аларды коргоо" Жергиликтүү дары өсүмдүктөрү, "Көлмөнүн

жашоочулары", "Биздин шаар - мекенге", «Дары өсүмдүк-тордун алдыңкылары». Башталгыч класстын окуучуларынын класстан тышкары сабагынын маанилүү түрү болуп табият таануу кечелерин, майрамдарды, оозеки журналдарды, КВНдерди өткөрүү санаалат. Кечелердин темалары ар кыл болушу мүмкүн. "Ош - байыркы шаар", "Ак-Буура-кыргыз дарыясы", "Космосту багындыруу", "Кен байлыктар дүйнөсү" ж.б.

Башталгыч класстардын окуучулары жаратылышка арналган - токой, гүл, жаз, түшүм, табият досторунун майрамдарында активдүү катышышат. Ар бир майрамдын өзүнүн максаты болушу шарт. Мисалга, канаттуулардын майрамын белгилөө окуучулардын канаттуулар тууралуу билимин тереңдетип жана кеңейтип жаратылышты коргоо иш-чарасынын практикалык түрдө ишке ашырууга мүмкүнчүлүк берет (канаттууларга жем берүү, чабалекейлердин үйчөлөрүн жасоо жана дарактарга орнотуу). Мындай майрамды өткөрүүнүн болжолдуу планы төмөндөгүдөй түзүлөт: ийримдин мүчөлөрүнүн канаттуулардын пайдалуулугу тууралуу билдирүүсү (ушул жерде мекендеген айбанаттын терисин, сүрөтүн көрсөтүү), канааттуулардын артынан байкоо салуу (түсү, түзүлүш өзгөчөлүгү, жүрүм туруму), "Канаттуулар - адамзаттын досу" аттуу көргөзмөнү көрүү, көркөм адабияттан үзүндүлөрдү окуу, викториналарды өткөрүү, канттуулардын кийимдеринин карнавалы, "Балдар - канаттуулардын досу" аттуу кинофильм көрүү, "Канаттуулар - адамзаттын досу" аттуу көргөзмөдө канаттуулардын катырылган терисин, сүрөттөрдү, фотосүрөттөрдү жана ийримдин мүчөлөрүнүн "Байкоочунун күндөлүгүн" көрсөтүү үчүн аларды ар кыл уячаларга илип койсо болот.

Майрамдын уюштуруучулары балдарга кыштын аяздуу күндөрүндө канаттууларга жардам берүү кеңеши камтылган атайын кайрылууну даярдаса болот. Ал үчүн дарбыздын, ашкабактын, алманын, күн караманын уругун, жүзүмдүн, өрүктүн, шабдаалынын данын, талааларда жана тамаркаларда калып кеткен отоо чөптөрдүн уруктарын жыйноо керек. Жыйналган уруктарды жакшылап кургатып кездеме капчаларында же кагаздан жасалган пакеттерде сактоо зарыл (полиэтилен пакетинде урук бат бузулуп кетет).

Класстан тышкары окуунун эң кызыктуу түрү болуп шайыр тапкычтардын клубу (КВН) эсептелет. Ал башталгыч класстын окуучуларынын эс тутумунун, ойлоп табуучулугунун, логикалык ойун, бир нерсеге реакция жасоосунун өнүгүшүнө чоң жардам берет. Ошондой эле табият таануу боюнча билимин, билгичтигин, машыгуусун сынактан өткөрүп, текшерүү да болуп саналат. [81.] Сценарийди жазууда чоң ролду мугалим ойнойт. Анткени, башталгыч класстардан окуучулары өз алдынча ар кандай түрдөгү тапшырмаларды ойлоп табууда кыйынчылыктарга дуушар болушат.

"Пайдалуу кен байлыктар", "Биздин жергенин жаратылышы", "Бишкек Кыргызстандын борбору", "Алтын күз", "Жаркыраган жаз", "Аяз атанын жоруктары", "Жай жана эс алуу" сыяктуу темаларга арналган КВНдер эң эле кызыктуу болушу мүмкүн.

"Алтын күз" темасы боюнча КВНди мисалга тарта кетели: КВНге эки команда катышат. Алып баруучу балдарды курамына мугалим, башкы семетейчи, 3 окуучу кирген жюринын мүчөлөрү менен тааныштырат. Беттешүү жеңил машыгуудан башталат. Анда окуучулар төмөнкү соболдорго жооп беришет: кайсыл сүрөтчүнүн чыгармачылыгында тоо башкы объект болуп саналат? Кыргыз тоолорунда дарактардын кандай түрлөрү өсөт? "Кыргызстандын кышы" аттуу сүрөттүн автору ким? Кыргыз тоолорунда кандай канаттуулар жана айбанаттар жашашат? Ар бир туура жоопко бирден упай берилет.

КВНде иш-чаранын уюштуруучулары аркылуу түзүлгөн табышмактарды, ар кандай сырды каткан соболдорду пайдаланышат. Акыркы тапшырма - табигый материалдардан майда-чүйдө нерселерди жасоо. Бөлүнгөн мезгилге чейин балдар токой бурчун жасап, ага тамырлардан, жалбырактардан, жаңактан, шишкандан жасалган ар кандай айбанаттардын койо берүүсү керек болот.

Корутундусунда сынактын жыйынтыгы чыгарылып, жеңүүчүлөргө сыйлыктар тапшырылат. Класстан тышкары ишти өткөрүүдө мектеп окуучуларын коомдук пайдалуу эмгекке активдүү түрдө үйрөтүү учурдун зарыл талабы.

Сабактын тайпалык ишин уюштурууда окутуунун төмөнкү түрүнүн түзүлүшүн пайдаланса болот:

Окутуунун тайпалык түрүнүн болжолдуу түзүлүшү:

1. Даярдоо этабы (тайпалык иштин милдетин аныктоо, окуу милдеттеринин жалпы талаптарын тактоо (формировкалоо)).

2. Тапшырманы тактоо жана аны жүзөгө ашыруунун жалпы инструктажы.

3. Тайпадагы тапшырмаларды жана маселелерди бөлүү.

4. Ар бир окуучунун жалпы тапшырманы жекече багыттагы тактоосу.

5. Окуу тапшырмасынын издөө (реконструктивдик, изилдөө) бөлүгүн аткаруу.

6. Чечимдин берүүгө даярдык (жамааттык чечимди иштеп чыгуу, түзүү).

7. Чечимдин берилиши. Чечимди чечмелөө.

8. Жалпы жана жекече чечүүдө өзүнө өзү баа берүү. Окуу тапшырмаларын чечүүдө жана ишти уюштуруудагы кыйынчылыктарды жана каталыктарды талдоо.

Жандуу жаратылыштын дүйнөсүнүн бүтүндүгү өсүмдүктөр менен айбанаттардын, ар кандай жаныбарлардын ортосундагы максаттуу багытталган экологиялык байланыштарды ачып көрсөтүүнү белгилейт. [2,32-33] Бул аталган теманы баштан аяк коштоп барат. Ошо сымал өсүмдүктөргө арналган сабактарда, эреже катары, сөз тиги же бу деңгээлде айбанаттар тууралуу, ал эми жаныбарларга арналган сабактарда - өсүмдүктөр жөнүндө жүрөт.

Жаратылышты коргоо - бул бар нерсени гана сактоо эмес, бул адамзаттын айлана чөйрөсүнө жаңы, эң мыкты шарттарды түзүү болуп эсептелет. [3,36-40]

Табият таануу материалдарын окуп изилдөөдө ар кыш чиймелер (схемалар) өтө пайдалуу. Табияттын ар кыл белгилерин окуп үйрөнүү мүмкүнчүлүгүн берген, заттын элесин түзүүгө шарт түзгөн жараты-

лыштын накта заттарынын, алардын сүрөттөрүнүн ушул сабактардагы маанисине көлөкө түшүрбөй түшүндүрүү керек.

Адабияттар:

1. Боровская Л.А. Экологическая направленность натуралистической (экологической) экскурсии в условиях города. Начальная школа. №8.1991.-46 с.
2. Барховская О.М. Содержание, цель и задачи программ начального экологического воспитания. Начальная школа. №2.1994. -32-33
3. Виноградова Н.Ф. Экологическое воспитание младших школьников. Начальная школа. №4.1997,-36-40 с.
4. Пакулова В.М., Кузнецова В.И. Методика преподавания природоведения. - М.: "Просвещение", 1990. - 191 с.

Рецензент: д.пед.н. Чоров М.Ж.
